

RADOVI
Zavoda za znanstveni rad
HAZU Varaždin

UDK 070.13:821.163.6Trdina, J.
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

MARIJAN DOVIĆ
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in
literarne vede, Ljubljana
marijan.dovic@zrc-sazu.si

Primljeno: 01. 02. 2023.
Prihvačeno: 25. 09. 2023.

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/m16wjcw129>

MEHKA CENZURA TRDIH BESEDIL: OD TRDINOVIH SATIRIČNIH HRUŠK DO NACIONALISTIČNIH BAJK

Janez Trdina (1830–1905) je ena najbolj samosvojih figur slovenske literature v drugi polovici 19. stoletja. Njegov eklektični koncept literarnosti, prepirljivi značaj ter radikalna politična stališča – republikanizem, antiklerikalizem in zlasti (slovan-ski) nacionalizem – so ga vodili v nenehne konflikte, pogubne za njegovo učiteljsko in pisateljsko kariero. Epizodi, ko je Trdina najbolj razburkal slovenski javni prostor, sta potekali v časovnem razmiku več kot trideset let. Prva v letih 1850 in 1851, ko je Trdina še kot dunajski študent objavil “Pripovedko o zlati hruški” in “Pretres slovenskih pesnikov” ter z njima dodobra pretresel tedanjo staroslovensko kultur-niško elito. Druga, mnogo razsežnejša, je sledila v osemdesetih letih 19. stoletja, ko je upokojeni gimnazijski profesor, od leta 1867 nastanjen v Novem mestu, v ljubljanski periodiki objavljal “Bajke in povesti o Gorjancih” in “Hrvaške spomine”.

Z žanrsko izmuzljivimi literarnimi besedili, v katera je vpletel svoja družbenokri-tična stališča, je Trdina zmotil številne sodobnike: najprej staroslovenske veljake Bleiweisovega kroga, pozneje pa zlasti plemstvo, kranjske Nemce, nemškutarje ter moraliste in klerikalce. K temu je dodatno prispevalo dejstvo, da Trdinova kritika ni ostajala splošno načelna, temveč je v literarni preobleki napadala neposredno, *ad hominem*: Trdina je brez zadržka defamiral najbolj ugledne osebnosti. Če izvza-memo prepoved branja *Ljubljanskega zvona* za dijake, Trdinovi teksti eksplicitne cenzure sicer niso bili deležni – a vseeno so bili sproženi mehanizme utišanja, ki jih lahko imenujemo mehka cenzura. Po prvem pretresu je Trdina obmolknil kar za tri desetletja, drugi pretres pa je odločilno pripomogel k odstopu *Zvonovega* uredni-ka Frana Levca in h koncu izhajanja liberalnega *Slovana*.

Ključne besede: slovenska književnost; Janez Trdina; cenzura; “Bajke in povesti o Gorjancih”, “Hrvaški spomini”.

1. UVOD

Janez Trdina (1830–1905) je brez dvoma ena najbolj samosvojih figur slovenske literature v drugi polovici 19. stoletja.¹ Njegov samonikli in eklektični koncept literarnosti, trmasti in prepirljivi značaj ter radikalna politična stališča – republikanizem, antiklerikalizem in zlasti slovenski oziroma slovanski nacionalizem – so ga vodili v številne konflikte, pogubne za njegovo učiteljsko in pisateljsko kariero.² Bojeviti Trdina, za Levstikom še en *enfant terrible* slovenske literature, se je nenehno zapletal v polemike in spore: kot sam poroča v neobjavljenih “Spominih”, ga je v težave spravil že prvi dopis, ki ga je leta 1849 objavil v revolucionarni *Sloveniji*: v njem je golobradi mladenič v imenu osmošolcev protestiral glede položaja slovenščine in slovenskih dijakov na ljubljanski gimnaziji, zaradi česar naj bi mu grozila celo izključitev.

Epizodi, ko je Trdina najbolj razburkal slovenski javni prostor, sta bili dve – sledili pa sta si v časovnem razmiku treh desetletij. Prva je potekala v letih 1850 in 1851, ko je Trdina še kot dunajski študent objavil “Pripovedko o zlati hruški” in “Pre-tres slovenskih pesnikov” ter z njima dodobra pretresel tedanjo staroslovensko kulturniško elito. Druga afera, mnogo razsežnejša, je sledila v osemdesetih letih 19. stoletja, ko je upokojeni gimnazijski profesor, od leta 1867 nastanjen v Novem mestu, v ljubljanski periodiki objavljaj “Bajke in povesti o Gorjancih” in “Hrvaške spomine”. Kot se bo izkazalo, v obeh obravnavanih epizodah eksplicitne cenzure bržkone ni bilo – toda v njiju bo vseeno mogoče identificirati mehanizme utišanja, ki jih lahko imenujemo mehka cenzura.

2. STAROSLOVENSKI VELJAKI IN “PRIPOVEDKA OD ZLATE HRUŠKE”

Satirično “Pripovedko od zlate hruške” je Trdina začel objavljati jeseni 1850 v *Ljubljanskem časniku*; prvi del je izhajal od 29. novembra do 6. decembra 1850 (št. 70–72). Kot poroča Janez Logar v opombah k *Zbranemu delu*, je dvajsetletni pisec že z njim močno razrazburil ljubljansko elito. Drugi del je začel izhajati oktobra

¹ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega projekta “Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju” (J6-2583), ki ga iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

² Novejše študije o Trdini prinaša zbornik Janez Trdina med literaturo, zgodovino in narodopisjem, ur. Marijan DOVIČ, Ljubljana, 2005.

1851, po skoraj enoletnem preždahu. Toda izhajanje je bilo prekinjeno, tretji del ni nikoli izšel, neobjavljeni del pa se sploh ni ohranil. Trdina je v zvezi s pripovedko pozneje v "Spominih" zapisal:

"V prvi tretjini se delam norca iz literatov. [...] v drugi tretjini (dejanje se vrši v nebesih), sem hotel namahati zelote in hinavce, ali Cegnar mi je odpisal, da ne sme dalje natiskovati; satira se je pretrgala ondi, kjer sem začel pripovedovati punt angelov zoper boga. Tretja tretjina – zgolj politična – je bila namenjena tiranom, tistim oblastnikom in vladarjem, ki so obljubili narodom 1848 l. tako slovesno ustavo in olajšanje težkega jarma, pozneje pa se izkazali figamože, preklicavši besedo in prisego. Ta del bi me bil spravil prav lahko za nekoliko mesecev ali vsaj tednov v tisti kraj, kjer se živi brez inštrukcij in dela"³

Trdina torej namiguje na prepoved objave in meni, da bi ga (izgubljeni) tretji del lahko spravil za zapae. Jože Pogačnik v zvezi s pripovedko izrecno uporabi izraz cenzura: "Delo je cenzura pred objavo tretjega dela prepovedala in danes ni v celoti ohranjeno."⁴ Tudi Janez Logar, ki v komentarjih k *Zbranim delom* besede cenzura ne zapiše, je v *SBL* bolj ekspliciten: "Pripovedka od zlate hruške je v 1. [...] delu satira na slov. literate, v 2. [...] na zelote in hinavce, 3. del (zatrta cenzura) naj bi bičal verolomne oblastnike, ki so narodom obljubili ustavo ter olajšanje bremen, a obljubo prelomili"⁵. Nekoliko manj določno se o koncu izhajanja pripovedke izreče Anton Slodnjak:

"Prvi del *Pripovedke od zlate hruške* je izšel 1850 v *Ljubljanskem časniku* in povzročil veliko jeze in zamere med bleiweisovci in jeranovci, vendar se v javnosti o tem ni pisalo. Že drugi del so natisnili 1851 v istem listu le delno, ker so se medtem oglasili ponovni, zdaj celo javni protesti zoper objavljjanje tako zbadljivega in kritičnega spisa. Zato tretjega dela tudi ni bilo nikoli na svetlo, temveč se je izgubil med papirji literarnega urednika *Ljubljanskega časnika* Franceta [Franca] Cegnarja."⁶

Ali je res šlo za cenzuro, na podlagi razpoložljivih podatkov ne moremo zanesljivo presoditi. Nemogoče to ni, saj se je v letih po marčni revoluciji sistem predhodne cenzure za politične časnike obnavljal postopoma, dokončno je predcenzuro restavriral šele tiskovni zakon 27. maja 1852. Neodvisno od tega pa je mogoče Ce-

³ Janez TRDINA, *Zbrano delo II*, ur. Janez Logar, Ljubljana, 1948., 157–158.

⁴ Jože POGAČNIK, *Zgodovina slovenskega slovstva* 3, Maribor, 1969., 192.

⁵ Janez LOGAR, "Trdina, Janez (1830–1905)", *Slovenska biografija*, Ljubljana, 2013., s. p.

⁶ Anton SLODNJAK, *Slovensko slovstvo*, Ljubljana, 1968., 159.

gnarjevo sporočilo Levstiku, da "ne sme dalje natiskovati" drugega dela, razumeti vsaj kot obliko mehke cenzure – kot nekakšen poseg od zgoraj. Povsem smiselno se torej zdi pritrditi Logarjevi oceni, da so "odločujoči faktorji [...] delo iz ozadja zatrli".⁷ Zato si velja Trdinovo besedilo ogledati nekoliko podrobneje in ugotoviti, komu bi utegnilo stopiti na žulj.

"Pripovedka o zlati hruški" je postavljena v imaginarno Šišmiševo, mesto na meji slovenskih dežel, kjer vlada strahotna zaplankanost: knjige so prepovedane, učenjaki pa na moč sumljivi. Pa vendar se v mestu najde tudi Radovedec, disident, ki ga knjiga odvede v svet in naposled napelje k napornemu plezanju na nebotično hruško. Pravljični plezalni motiv je v Trdinovi pripovedi le malo pomemben: je zgolj pretveza za satirikovo smešenje nebogljenih slovenskih kulturnih razmer, ubesedeno skozi spreminjajoče se načrte podjetnega plezalca, ki mesec dni pleza od ene do druge postojanke ter potem enajst mesecev počiva – oziroma točneje, predaja se ambicioznim intelektualnim načrtom. Medtem ko se Radovedec loteva pisanja velike pesniške epopeje, pripovedovalec mimogrede smeši Jožefa Žemljo, Petra Dajnka ironično krsti za "slovenskega Homerja" in se norčuje iz sintagme "izvrsten pesnik", ki je "po napačni rabi tako svoj izvirni pomen izgubila, da komaj zdaj to pomeni, kar smo včasih 'srednji' imenovali".⁸

Na naslednji postaji se Radovedec loti pisanja slovnice, češ da je to pri Slovencih "neobhodni pogoj za tistega, ki hoče kaj veljati".⁹ Zatem postane vnet Slovenec, ki "bi bil po vsaki ceni rad veličast tega naroda povišal" in njegov "slavni izvir" spoznal: tako s pomočjo grotesknh etimologij med drugim razkrije, da je Sahara slovenska puščava, ker leži za goro Atlas ("votel les"), in da so Kordiljeri slovenski hrib.¹⁰ Na naslednji postaji se Trdina ironično obregne ob Kremplove *Dogodivšine štajerske zemle* in Macunovo *Cvetje jugoslovansko* ter naposled osmeši absurdne politične ideje, ki naj bi povišale "politično važnost" Slovanov: med njimi denimo časomer (vrnitev v čas preseljevanja narodov), magnetizem, ki bi poslovanil Nemce in Madžare, ter napeljevanje Save v madžarske in nemške dežele – Sava ima namreč "imenitno lastnost, da vsakega, ki jo pije, žig in žar slavjanskega duha prešine".¹¹

Trdinova satira se ves čas giblje na spolzkem terenu med splošnim in partikularnim, njene tarče so pogosto konkretizirane, a zares se na raven *ad hominem* spusti šele z namigi na protislovenske dopise Etbina in Henrika Coste v *Grazer Zeitung*: "Videli smo namreč človeka majhne postave, ki ga po novo vpeljani šegi in prestavi

⁷ Janez TRDINA, *Zbrano delo IV*, ur. Janez Logar, Ljubljana, 1952., 372.

⁸ Isto, 125.

⁹ Isto, 126.

¹⁰ Isto, 126–127.

¹¹ Isto, 129.

Rebernicki imenujemo, željno iz Save srkati. Pa to ga ni s slavenskim duhom navdalo, ampak mu je le krepost podelilo, da je hitreje v Ljubljano prišel, kjer je še tisto uro zoper Slovence v 'gracarico' pisal¹². To je bil neposreden napad na vidna člana Bleiweisove družbe, ki nad takšnimi obtožbami seveda nista mogla biti navdušena.

Drugi del "Pripovedke", ki ni bil objavljen v celoti, je po Trdinovih besedah uperjen zoper "zelotizem" in hinavščino. V objavljenem odlomku je sicer mogoče zaznati smešenje pretiranega moralnega purizma, nekaj pasusov, ki bi jih lahko tedanji moralisti imeli za obscene (komičen opis poljubljanja), vsaj posredno pa Trdina smeši tudi nabiranje ljudskega blaga ter jezikovne novotvorbe Koseskega. Vsebine izgubljenega nadaljevanja drugega dela in celotnega tretjega dela resda ne poznamo. Toda to, kar je bilo objavljeno, z današnjega stališča vendarle deluje izrazito benigno. Zakaj je torej Trdinova "Pripovedka" tako razburila duhove? Da bi lažje odgovorili na to vprašanje, si moramo ogledati njegov "Pretres slovenskih pesnikov".

3. "PRETRES SLOVENSkih PESNIKOV" IN POTRES V BLEIWEISOVEM TABORU

V kritičkem spisu, ki je izhajal v *Ljubljanskem časniku* decembra 1850 (št. 74–79), torej neposredno za prvim delom "Pripovedke o zlati hruški", zavzame mladi pretresovalec za tisti čas radikalno stališče, da kritika ne sme vseprek hvaliti, saj je sicer piscu "malo mar, da bi bil tudi zares dobro in izvrstno pisal", in predlaga, naj se "to, kar je zares dobro, povzdigne, tisto pa, kar je slabo, odloči in zavrže"¹³. Sledeč temu danes samoumevnemu načelu Trdina poskusi objektivno ovrednotiti zgodovino poezije v slovenščini. V spisu delno rehabilitira Marka Pohlina, vrednost tedaj izjemno čislane Valentina Vodnika nekoliko omeji, češ da pesnik zaradi duhovniškega stanu "višjih in imenitnejših" misli ni smel razodeti, pokaže na pesniški neuspeh Matije Majarja, sicer "iskrenega domorodca", objektivno kritizira čbeličarja Miho Kastelca in (uničujoče) Jakoba Zupana, za Jožefa Žemlja in njegovih *Sedem sinov* pa sodi, da je pesnitev "veliki njivi podobna, na kateri rase lepa, visoka pšenica, pa redko, tako da se na več krajih gola zemlja iz strni vidi"¹⁴.

Trdinovo razpravljanje brez dvoma motivira želja po revalorizaciji poezije Franceta Prešerna. Prešeren je pesnik, ki bi ga Slovenci morali šteti za največjega: "prva zvezda na obnebjju slovenskih pesnikov", "nebeški pesnik", ki mu je treba dajati "čast in slavo"¹⁵. Trdina na ta način tlakuje pot mladoslovenskemu čaščenju Prešer-

¹² Isto, 130.

¹³ Isto, 188.

¹⁴ Isto, 198–199.

¹⁵ Isto, 200.

na, ki se je v naslednjih desetletjih postopoma preobrazilo v kult nacionalnega pesnika.¹⁶ S tem seveda trči ob načela Bleiweisove noviške elite in njenih vodilnih pesnikov. Poglejmo le, s kakšnimi besedami Trdina "hvali" novičarje in njihovo pesniško umetnost: "Veliko novih pesnikov je zdaj svojo žilo napelo in se poskusilo, pa kar je še veliko več, se ne znajde med pesniki 'Novic' ne eden, ki bi se smel popolnoma slab imenovati".¹⁷ Prvi med njimi je seveda Koseski – toda v resnici, pojasnjuje Trdina, so prava kakovostna razmerja sledeča:

"Kar zadene pesniško vrednost samo na sebi, ne moremo sicer Koseskega pevcu Sonetnega venca in Krsta pri Savici predpostaviti. Naj beremo tudi najbolj pesniške pesmi njegove, nas vendar nikdar tisti ogenj ne bo tako užgal, kakor nas pri branju Prešernovih poezij prevzame. [...] Pa kar zadene jezik pesmi, kar zadene lepoznanstvo celega sestavka, kar red misli in smislov, moremo pa brez pomišljanja Koseskega prvega slovenskega pesnika imenovati in ga po tej plati nad Prešerna povzdigniti."¹⁸ Trdina 1952: 202–203

Trdinova sofistična formulacija, nekakšen varnostni disclaimer, pozornega bralca ne more zares prevarati. Tendanca po "prizemljenju" Bleiweisovega favorita se potrjuje v nadaljevanju, denimo ob "čudenju" nad novorekom v pesmih Koseskega: "Koj ko smo prvo prebrali, smo v njih nekaj čudno novega zapazili. Obstrmeli smo in se popraševali, kakšen jezik bi to bil. Radovedni smo jo brali drugič in tretjič, dokler smo se prepričali, da je pričujoča pesem v pravem slovenskem jeziku pisana".¹⁹ Ironična bodica štrli tudi v omembi navdušencev, ki so "le po poezijah Koseskega, ki jih še popolnoma razumeli niso, iskreni rodoljubi postali".²⁰ Sodu pa bržkone izbije dno diskreditacija Bleiweisa, bodočega "očeta naroda", ki se je lahko prepoznal v sledeči formulaciji: "Napačno pa je vendar zopet po drugi plati, da so nekateri Koseskega silno povzdigovali, pa pri tem tako zašli, da so jeli Prešerna grajati in njegove nikdar še prekošene poezije kot izvir človeka, 'ki se v kvantah gubi', grditi".²¹

Trdina nadaljuje s kritiko noviških pesnikov, pri čemer ne prikriva, da se mu večinoma zdijo povprečni ali celo slabi. Tak je na primer Malavašič, ena ključnih osebnosti Bleiweisovega kroga: "Malavašič ima sicer mnogo žlahtnih smislov, pa

¹⁶ Marijan DOVIČ, *Prešeren po Prešernu*, Ljubljana, 2017., 163–222.

¹⁷ J. TRDINA, *Zbrano delo IV*, 202.

¹⁸ Isto, 202–203.

¹⁹ Isto, 203.

²⁰ Isto, 203.

²¹ Isto, 203–204. Ravno Bleiweisov zapis, da se Prešeren "v kvantah gubi", ki je izšel v *Novicah* 2. januarja 1850 kot reakcija na Rizzijevo ugodno oceno Prešernovih Poezij, naj bi spodbodel mladega Trdino k pisanju "Pretresa".

sestava pesmi je posiljena, trda in večidel ne zelo pesniška“.²² Še bolj trdo prime Trdina Bleiweisovega najtesnejšega sodelavca Lovra Tomana, ki mu nameni neso-razmerno veliko pozornost:

“Ko beremo Tomanove poezije, nas obide neizrečena žalost, da niso to, kar bi zamogle biti [...] Brez stopnje si misli slede, zdaj visoko, da komaj gor vidimo, in brž potem tako nizko, da moramo oči noter do tal pobesiti; zdaj veliko, da se o prikazni čudimo, in zdaj zopet tako majčkeno in nepomenljivo, da celo pesem obžalovati moramo. Tudi se iz vsake poezije vidi, da se pisatelj slovnice nikdar učil ni. [...] K tem napakam pride še velika nerazumljivost tako besed kakor sestavka“.²³

Toman, če skrajšamo, se je s svojo domoljubno poeziji prenaglil – svoje pesmi bi pač moral pustiti kaka tri ali štiri leta “v skrinji zaprte“.

“Pretres slovenskih pesnikov“, ki je neposredno sledil objavi prvega dela “Zlate hruške“, je torej na staro zamero naložil nov, bolj oseben sloj. Trdina je pozneje poročal, kako se je s “Pretresom“ zameril Koseskemu in Tomanu, pa tudi Bleiweisu, ki je bil na slavo Koseskega nadvse občutljiv in je nasprotoval že enačenju svojega izbranca s Prešernom. Kako je spis pretresel staroslovenski tabor, je dobro znano.²⁴ Najbolj ogorčen je bil Toman: njegov pobratim Lovre Pintar je od 5. februarja do 5. marca v *Novicah* objavljajl članek “Nekaj iz Vesne“, v katerem se je posmehoval poimenovanju Prešerna za “nebeškega pesnika“, odločno branil Tomana, zlasti pa se je zoperstavil misli o potrebnosti literarne kritike. Odzvali so se tudi drugi, denimo Peter Hicinger, ki ga je zbudla pripomba, da je Vodnik zaradi duhovniškega stanu neiskren, diskusijo pa je zaključil Bleiweis, ki se je odrekel nadaljnjemu objavljanju polemike.

Seveda v primeru “Pretresa“ (v nasprotju s “Hruško“, kjer to ni povsem dorečeno) ni govora o kakršni koli cenzuri v strogem pomenu besede. Šlo je za povsem legitimen konflikt v literarnem polju, kjer sta se soočila dva nekompatibilna koncepta slovenskega kulturnega razvoja: slogaški staroslovenski in modernejši, ki je v ospredje postavljajl estetske vrednote. Toda pod črto je bil končni rezultat vendarle pomenljiv: mladenič, ki se je v zanosu revolucionarnih časov ognjevitno vrgel v javno pisarijo, se je skoraj za tri desetletja pretežno umaknil iz slovenske periodike in večinoma pisal za predal.

²² Isto, 205.

²³ Isto, 206–207.

²⁴ Prim. isto, 381–391; in Ivan GRAFENAUER, *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva II*. Ljubljana, 1911., 89–95.

4. TRDINOVE "BAJKE IN POVESTI O GORJANCIH" KOT NIZ LITERARNIH ATENTATOV

Trdina je po diplomi služboval kot učitelj, najprej dve leti v Varaždinu (1853–1855) in potem dvanajst let na Reki (1855–1867). Nepopustljivi nacionalist se je v službi zapletel v konflikt, ki se je končal z obtožbami, uradno preiskavo in prisilno upokojitvijo; usodni zanj so bili neki zapiski z reških predavanj.²⁵ Tako se je leta 1867 z mizerno pokojnino preselil v Novo mesto, kjer je živel do smrti in se v relativnem spokojju, umaknjen od literarne javnosti, posvečal obsežni dolenjski "etnognoziji". K resnejšemu pisateljskemu delovanju se je vrnil šele v začetku osemdesetih let, ko je začel objavljati v *Ljubljanskem zvonu*. Za sodelovanje pri mladi in ambiciozni literarni reviji, ki je začela izhajati z novim letom 1881, ga je urednik Fran Levec pridobil leta 1880 s posredovanjem Dragotina Rudeža in Ivana Hribarja. Trdina je posegel po bogatih zapiskih, ki jih je zbiral že od leta 1868. Tako so od tretje številke prvega letnika dalje izhajale "Verske bajke na Dolenjskem", oblikovane še v povsem ljudskem duhu. Ker so doživele odlično sprejem pri bralcih, je Levec spodbujal Trdino, da je zasnoval še "Bajke in povesti o Gorjancih" in jih začel objavljati v letniku 1882.

Pri pisanju bajk je Trdina postopoma širil preproste in enovite ljudske motive v kompleksnejše pripovedne forme, v katerih je sinkretično mešal ljudske in baje-slovne elemente, zgodovinske drobce in lahkotno razpravljanje, v besedila pa je vpletal tudi folklorno maskirane aktualizme. Tako kot se nihče ni takoj spotaknil ob "Verske bajke", tudi "Bajke in povesti o Gorjancih" sprva niso bile problem. V Trdinova besedila se je le počasi tihotapila protifevdalna kritika, kot denimo v "Rajski ptici" ali "Mrtvaški srajci". Toda Trdinova načelna kritika je v "Kresni noči", ki je izhajala v nadaljevanjih leta 1883 (št. 2–4), postala mnogo bolj konkretna. V teh bajki je Trdina defamiral vrsto Dolenjcev in jih prikazal kot čarovniško svojat, ki se na kresno noč pride poklonit gospodarju Satanu na hrvaški Klek:

"Vršali so od vsakod, tod posamezni, tamo jatoma. Bilo jih je brez števila, vsakega stanu in vsake dobe. Nahajali so se med njimi: vaše gnade, dolenjski graščaki, prošt in nekateri drugi duhovniki, nune, kmetje, obrtniki, plešasti starci, ki se od slabosti niso mogli ne obuati ne sezuti, maloletni paglavci, komaj dorasli

²⁵ V inkriminirani beležnici so bili Trdinovi napadi na razne politične osebnosti, izjave proti verskemu mračnjaštvu, politični reakciji, sovražnikom bratstva med Slovani ipd. V preiskavi so Trdinovi nasprotniki dokazovali, da je to "veroloman in pogibeljan čovek", ki ga je treba takoj odpustiti, saj v predavanjih brani "načela i mnjenja vjeri i moralu křstjanskomu protivna, dčržavnoj vladi neprijateljska i pogubna, ... duh skroz prevratan, kojega zastupniku imala bi se odreći svojstva, nužna valjanu dčržavljaninu i članu društva ljudskoga u obće, a nekamoli ona, koja se zahtjevaju od učitelja i odgojitelja mladeži" (J. LOGAR, "Trdina, Janez", s. p.).

za pastirje, košate gospe v šumeči, svilnati opravi, šibke gospodične, prešinene po sredi života kakor hostne mravlje, brezzobe, ostudne babe, sama kost in koža, s peklenko zlobo v mrklih očeh in na zgrbančenem obrazu. Nekateri so jahali na kozlih, drugi na burklah in metlah.²⁶

Pred peklenkega poglavarja po vrsti stopajo njegovi najimenoitnejši služabniki in se hvalijo z zaslugami, ki so jih v preteklem letu pridobili za njegovo kraljestvo. Prvi nastopi prošt, v katerem brez težav prepoznamo realno osebo, pokojnega novomeškega prošta Andreja Albrechta (1782–1848), ki se hvali, da je dal nekega podložnika do smrti pretepst. Tudi Šišman Habakuk, naslednji satanov gost, ima resničnega dvojnika, p. Sigismunda (Žigo) Jeraja (1809–1882), ki ga je Trdina štel med najhujše narodne sovražnike. Sledita mu Zaloški Tone, v katerem je upodobljen Anton Jelovšek pl. Fichtenau (1790–1859), lastnik gradov Brajtenav, Luknja, Prežek in Bršljin, znameniti tiskač, ki je po ljudskem izročilu dal piti kmetom pokvarjeno vino, in graščak Mačkovski, v katerem je najverjetneje upodobljen Franc Grm, novomeški posestnik gradu Bajnof.

Naslednji predstavnik plemstva je Leskovški Tone, v katerem prepoznamo enega izmed najslavnejših Kranjcev svojega časa, grofa Antona Alexandra von Auersperga (1806–1876). Trdina ga neusmiljeno ožigosa kot okrutnega “kmetodera”, ki si s človekoljubno poezijo pred svetom hinavsko pere vest:

“Od kar gospodarim, obiram kmete tako v čisto, da jim ne ostane na kosteh ne toliko zdravega mesa, kar je za nohtom črnega. Gnetem in ožemam jih do zadnje kaplje. Dokaz, da ne lažem, je to, da se ne dobi med njimi niti eden, ki bi se mogel imenovati premožen ali trden. Berači so vsi od prvega do zadnjega. Če mi potožijo svoje težave, ostanem mrzel kamen brez iskricice usmiljenja. Odgovarjam jim vedno eno in isto: “Kaj meni mar!” Zaslovel sem po pravici, da sem najhujši kmetodêr na vsem Dolenjskem”.²⁷

Pred Satanom se v nadaljevanju zvrstijo plemkinje, med katerimi jih je vsaj nekaj mogoče identificirati: to so “raška grofinja” (Louise Cavriani, roj. Auersperg), ki župnika poduča o smrdljivih kmetih, neznana “brhovska gospa”, sadistka, ki jo zabava pretepanje tlačanov po trebuhu, in podgorska baronica (Maria Schweiger, roj. Turn), ki naj bi na Kranjsko privedla cigane in ljubimkala z enim od njih, obenem pa še z uradnikom “Mucljem” (novomeški okrajni komisar Janez Maček). Šefica jezičnih doktoric, tercijalka “naddoktorica Ana”, je Semičanka Ana Cajhen, resnične dvojnice pa imajo tudi tri pijane babnice, krčmarica Jane zovka, njen ljubček

²⁶ Janez TRDINA, *Zbrano delo VI*, ur. Janez Logar, Ljubljana, 1954., 148–149.

²⁷ Isto, 152–153.

“zdravnik Šnicius“ (Waschnitius) in lepa Topličanka (Ljudmila Šmajdek).²⁸

Če s “Kresne noči“ snamemo privlačno folklorno fantastiko, v jedru dobimo ostro, satirično invektivo na meji pamfleta. Junaki zgodbe sicer delujejo prepričljivo tudi brez zunajtekstualnih referenc, pa vendar možnost povezovanja literarnih likov z realnimi osebami branju daje dodatno draž – bralca naravnost vabi, da delo bere *à clef* in jih identificira. To je bilo razmeroma enostavno za Dolenjce, za Ljubljančane pa mnogo težje: celo Levec je Trdino zasebno prosil, naj mu pošlje “ključ“. Toda zdi se, da urednik ni takoj dojel, da mu je Trdina v bajkah z literarno defamacijo nedavno pokojnih ali celo še živih sodobnikov podtaknil tempirano bombo. Zlasti predrzen je bil Trdinov literarni napad na Auersperga, ikono kranjskega nemštva. Ugledni avstrijski plemič in pesnik, znan pod psevdonimom Anastasius Grün, je namreč v nemškem prostoru veljal za liberalca in humanista ter ognjevitnega nasprotnika predmarčne cenzure.

Trdinovi v literaturo zakrinkani posegi so bili pretežno naperjeni proti Nemcem in nemškutarjem, zlasti pa plemičem – to je torej družbena plast, ki Trdini prav gotovo ni mogla biti naklonjena. Podobni napadi so se nadaljevali tudi v nadaljnjih bajkah, npr. v “Petru in Pavlu“, “Zakletem orehu“ (plemič Bruno Jelovšek pl. Fichtenau je prikazan kot pijanec in brezdelnež) ali “Koslerjevem vodotoču“. Toda s svojim antiklerikalizmom je Trdina vznemirjal tudi slovensko duhovščino. Četudi se je odkritim konfliktom z njo izogibal, ni mogel prikriti izrazite sovražnosti do moralnih zablod duhovščine in raznih oblik praznoverja. Tako se v bajki “Sveti Feliks“ loti hinavskih tercijsk, v “Zagovornikih“ se norčuje iz vraževerja in lokalnih klerikov ter pripoveduje o dekletu, ki je skušalo samo odpraviti sad prepovedane ljubezni, potem pa dobiti odvezo pri tolerantnem celjskem župniku. Bajka “Gorska deklica“ je postala problem zaradi domnevne pohujšljivosti, v “Šamaju“ pa so v liku pohlepnega podgorskega “svetnika“ razpoznavne poteze podgrajskega oz. šmarješkega župnika Janeza Volčiča (1825–1887).

V bajkah je Trdina strastno poravnaval tudi povsem zasebne račune. V “Gospodični Cizari“ nastopa neidentificirana jara gospodična, ki naj bi Trdino (G. Brnača) neuspešno snubila in potem grdo blatila v ljubljanskem časopisu, češ da je nesramen človek, ki pohujšuje nedolžno mladino. Pisatelj ji kajpada ni ostal dolžan. Kako neizprosni je bil do svojih nasprotnikov, priča “Kocaneža“, zadnja Trdinova bajka, objavljena v *Ljubljanskem zvonu*. V njej nastopa tudi gospod Šale, v katerem prepoznamo semiškega dekana Antona Aleša. Kakršno koli politično nesoglasje že tiči v ozadju Trdinove invektive – pisatelj se je nekdanjega intimnega prijatelja lotil presenetljivo brutalno.

²⁸ Identifikacijo realnih oseb iz bajk je opravil urednik Trdinovih *Zbranih del* Janez Logar, ki se je pri tem opiral na novomeška informatorja – ravnatelja knjižnice Boga Komelja in zlasti literarnega zgodovinarja dr. Alojza Turka, novomeškega gimnazijskega profesorja in požrtvovalnega zbiratelja lokalne “trdiniane“.

Trdini se torej ni bilo dobro zameriti. Njegovo ostro pero ni poznalo milosti – in bajke so sodobniki brez težav brali kot niz literarnih “atentatov” na realne osebe, mnoge od njih še živeče. Težave so bile torej neizbežne. Kranjski Nemci so povsem (pravilno) razbrali Trdinov odklonilni odnos do religije – četudi je pisatelj svoja zasebna sekularistična prepričanja v objavah prikival. Zato ne preseneča, da so se zoper bajke prvi obregnili kranjski Nemci in “nemškutarji”, kmalu za njimi pa tudi katoliki, med njimi njihov vodilni estetski ideolog Anton Mahnič, ki ga je Trdina zaničeval in v zasebnem pismu označil kot izdajalca, vodjo “peklenske drhali”, ki “vihti svoje zlobno pero ne le za Rim, ampak ob jednom (posredno) tudi za pan-germanizem in iredento”.²⁹

Poskusimo rekonstruirati, kako so se stopnjevale težave z bajkami. Napadi na Levca in Ljubljanski zvon so se začeli takoj zatem, ko je v začetku leta 1883 v treh nadaljevanjih izšla “Kresna noč”. Že maja je uredniški zapis v časopisu *Laibacher Wochenblatt* “Anastasius Grün und die nationalen Fanatiker” (Anastazij Grün in nacionalni fanatiki) bralcem poročal, da Ljubljanski zvon, “priljubljeno čtivo srednješolcev”, v marčevski številki prinaša “brutalno očrnitev našega Anastazija Grüna, opevanega ne le na Kranjskem, ampak tudi izven meja dežele in cesarstva”; upokojeni profesor Trdina naj bi si dovolil “nečastni atentat” (ehrenrühriges Attentat), “podivjanost” (Verwilderung) in “surovost” (Gemutsrohheit); “tuleči koribantski ples ... na grobu plemenitega domoljuba,” borca za napredek in svobodo.³⁰ Leta 1884 so sledili anonimni napadi v Slovincu, najverjetneje izpod peresa Josipa Marna, ki je kritiziral “Svetega Feliksa” in “Zagovornike”, in serija drugih člankov, ki so dokazovali, da Trdina blati narod in pohujšuje mladino. Levec je svojega avtorja odločno branil, a že konec leta 1884 so se mu začele kopičiti težave v obliki naročniških odpovedi in omejevanja dostopa do lista šolski mladini. Tako se je urednikovo navdušenje nad bajkami, razumljivo, začelo ohlajati. Poleg tega se je Levec znašel v neprijetni situaciji, saj si kot kandidat za šolskega nadzornika ni smel nakopati sovražnikov – njegova kandidatura leta 1884 se je ponesrečila in šele spomladi 1866 je dobil nadzorniško mesto za radovljiški okraj.

V letu 1886 se je tleči medetnični konflikt na Kranjskem močno zaostрил. Ljubljanski Nemci so ustanovili Schulverein in Grünu na vogalu Križank postavili spominsko ploščo, ki so jo nasprotniki večkrat onečastili. Sledili so protesti Nemcev in novi napadi na *Ljubljanski zvon*, Levca in Trdino, ki ga je graški *Tagespost* ožigosal za najhujšega “oznanjevalca narodnega fanatizma med mladino”.³¹ Zaradi literarnih napadov na dolenjske klerike in druge vplivneže, ki so jih Novomeščani zlahka identificirali, je novomeški gimnazijski katehet Josip Marinko 16. decembra 1886.

²⁹ Isto, 370.

³⁰ Isto, 370. Če ni drugače navedeno, so prevodi iz nemščine delo avtorja razprave.

³¹ Janez TRDINA, *Zbrano delo VII*, ur. Janez Logar, Ljubljana, 1955., 369.

dosegel prepoved dijaškega naročanja na *Ljubljanski zvon* in njegovo izločitev iz šolske knjižnice. V letniku revije 1886–1887 je bilo tako že opazno, da je Levec manj navdušeno objavljajl Trdinove tekste – ob aferi s Slovanom (ogledali si jo bomo nekoliko pozneje) pa je celo pisal Janku Kersniku: “Trdina je res hudič! Paziti bode treba nanj in mu pristriči peruti”.³²

Medtem je nakopičena nejevolja prerasla okvire dežele Kranjske in, presenetljivo, dosegla sam državni parlament. Kot so zabeležili stenografski protokoli, je na seji 9. maja 1887 problematiko načel dunajski advokat dr. Moritz Weitlof, ki je trdil, da se Nemcem na Kranjskem (podobno kot v čeških deželah) godijo krivice na področju šolstva in da se širi sovražno čtivo – npr. v *Ljubljanskem zvonu*, ki ga izdaja neki profesor in šolski nadzornik. Kot zgled je Weitlof navajal “Verske bajke”, ki jih je Trdina objavljajl leta 1881:

“Ko je Lucifer v puščavi trikrat skušajl Odrešenika in ni dosegel ničesar, so ga izgnali iz pekla in je, preden je tam spet prišel iz nemilosti, na zemlji izvajal najhujše norčije. Ustvaril je Nemce. [...] Zaprošil je namreč za družbo iz pekla in od tam so mu dodelili dve ženski; bivšo vojakovo in finančnikovo ljubico. Princ pekla je s tema 'zavrženima' ženskama zaplodil prednike Nemcev [Vorfahren der Deutschen]. Zaradi tega so Nemci tako sovražni Bogu in bogaboječim Slovencem.”³³

Weitlofovo izvajanje je v parlamentu izzvalo smeh in vzklike (“Unglaublich!”, “Scandal!”). A če podrobneje pogledamo, kaj je prebral odvetnik, postane očitno, da Weitlof verske bajke št. 29 ne citira, temveč jo povzema, a tudi prireja. Prirejeni odlomek se v resnici glasi takole:

“Tej prošnji so se hudiči dali omečiti in so mu vrgli pred vrata dve babi: vojaško in financarsko ljubico. In tako je prišel Lucifer spet na našo zemljo in je zarodil na njej s svojima nečednima babama – nemškutarje! Od tod dohaja, da je to pleme tako sovražno Bogu in bogoljubnim Slovencem in tako prijazno nevernemu divjaku Turčinu. Kako neki bi mogli marati nasledniki peklenskega kralja za božjo čast in kako nek bi mogli ljubiti slovenski rod in jezik vnuki vojaških in financarskih ljubic.”³⁴

³² Isto, 371. Primer takšnega striženja je nemara bajka “Zemun”, kjer zasledimo drobne, a pomenljive cenzurne posege. Urednik, ki so se mu tedaj že kopičile težave s Trdino, je denimo prečrtal stavek: “Skušnja nas uči, da so gosposka deca do malega vsa ali bebasta ali pa razposajena in poredna da bog nas varuj”. (Isto, 221 in 411)

³³ J. TRDINA, *Zbrano delo VI*, 372.

³⁴ Isto, 29–30.

Weitlof torej vsaj deloma manipulira: Trdina ne omenja Nemcev, temveč “nemškutarje”, odpadniške Slovence, kar je v kontekstu nacionalizma pomenljiva ideološka distinkcija. Toda kljub temu je Trdinovo protinemško razpoloženje še kako razvidno, in tu se dolgoletni predsednik Schulvereina ni motil. Ostrine svojih poant se je zavedal tudi Trdina, ki se je sicer bralcu predstavljal kot nevtralni zapisovalec ljudskega blaga. Nemara je ravno zato zgodbi v originalni objavi v *Ljubljanskem zvonu* dodal previdnostno opazko, ki jo je Logar v Zbranem delu brez pravega razloga izpustil:

“Opazka: To burko zložil je domoljubni in šaljivi kovač, ki stanuje blizu Novega mesta. [...] Starec je kmetiškega rodu in je hodil v svojej mladosti tlako delat. Na tlaki ga je udaril grajski hlapec brez vzroka z lopato po ušesu, kar ga je tako razkačilo, da je pustil očetov dom in kmetijstvo in se šel učiti rokodelstva. Ni torej čudo, da je na grajščake tako hud [...]”³⁵

V nadaljevanju Weitlof od “Verskih bajk” preide k “Bajkam in povestim o Gorjancih”. Meri zlasti na “Kresno noč”, za katero povsem pravilno razbira, da njena “ost ni naperjena le proti grofu Auerspergu, ampak proti vsem grofom, tudi proti grofu Hohenwartu, bivšemu poslancu grofu Margheriju in drugim izjemnim slovenskim možem [hervorragende slovenische Männer]”³⁶. Weitlof naposled vse skupaj poveže s škandalom okrog desekracije Grünovega spomenika in opozori na neugodne vzgojne posledice takšnega čtiva.

Vrženo polemično rokavico je na slovenski strani pobral dolenski poslanec Fran Šuklje, ki je v razpravi branil pravico Slovencev do slovenskega šolstva, zagovarjal *Ljubljanski zvon*, češ da ni prvenstveno namenjen dijakom, ni pa se spuščal v detajle ali opozoril na Weitlofovo “mešanje” Nemcev in nemškutarjev. Polemika je odmevala tudi v avstrijskih časnikih, Levec pa je o njej poročal v junijskem *Ljubljanskem zvonu*. Toda Šukljetova obramba doma ni bila deležna soglasne podpore: konservativni *Slovenec* je revijo napadel z vzgojno-moralnega vidika, kar je Levca kot šolskega nadzornika vnovič spravilo v težaven položaj. Levec je v takšnih razmerah z nadaljnji objavami Trdinovih rokopisov v letniku 1888 odlašal, četudi jih je imel v predalu še precej: januarja ni objavil ničesar, februarja in marca utopistično “Razodetje”, aprila in maja spet nič, junija in julija pa je izšla še “Kocaneža”. Jeseni so se napadi na Levca stopnjevali in 5. novembra 1888 je obupani urednik v pismu zaupal Janku Kersniku:

“Huronski napadi na 'Ljubljanski Zvon' in urednika njegovega se množe od dné do dné in jeden je strastnejši od drugega. 'Neue freie Presse', 'Deutsche Zeit-

³⁵ J. TRDINA, “Verske bajke na Dolenjskem”, *Ljubljanski zvon* 1/5, 1881., 292.

³⁶ J. TRDINA, *Zbrano delo VII*, 372–373.

ung' in 'Tagespost' kar tekmujejo, kdo izmed njih bi me huje očrnil. Slovenski listi molče, kakor bi jim bilo črnilo zmrznilo, ali pa (vide 'Rimskega katolika') pomagajo svojim nemškim tovarišem. – Dolgo časa sem vse te napade molče prenašal, a dalje ne morem. Osamljen, kakor sem, ne morem se tem združenim navalom upirati. Moči mi pojemajo in sklenil sem za trdno, da s koncem tega leta opustim 'Ljubljanski Zvon'''.³⁷

Svojega sklepa Levec sicer ni uresničil takoj, a Trdinova besedila je nehal objavljati. Tako je rokopis 41. bajke "Stojan in sv. Jernej", ki ga je že pripravil za natis (vnesel je korekture in navodila za tiskarja), naposled ostal v predalu. Zagrenjeni urednik je Trdini nehal odgovarjati na pisma, ta pa je sprevidel novo situacijo in naposled odložil pero.

Četudi *Ljubljanski zvon* Trdinovih bajk že pol leta ni več objavljaj, je moral januarja 1889 Levec zaradi njih na zagovor k deželnemu predsedniku. 23. marca 1889 je celotna afera še drugič prišla v dunajski parlament. Tokrat je kampanjo s podporo nemških nacionalistov sprožil koroški poslanec baron Armand von Dumreicher, ki se je spraval na šolske nadzornike, češ da so te položaje na Kranjskem po novem zasedli nacionalistični agitatorji. Kot dokaz je med drugim vnovič uporabljal navedke iz *Ljubljanskega zvona* in izrecno poudaril, da revijo izdaja novi ljubljanski šolski nadzornik. V parlamentarni diskusiji je Dumreicherja 26. marca argumentirano pobijal Fran Šuklje, ki je napadom uspešno pariral že dve leti poprej. Pokazal je, da so citati iz Trdinovih bajk "ponarejeni" (Dumreicher je namreč povzel Weitlofovo gradivo), medtem ko so navedki iz Tavčarjeve povesti *Vita vitae meae* iztrgani iz konteksta. Njegov govor sta tokrat triumfalno objavila oba ljubljanska dnevnik, tudi *Slovenec*.³⁸

Toda nedolgo zatem je sledil še en domači udarec. Okrog 20. aprila 1889 je Anton Mahnič v *Rimskem katoliku* sprožil oster napad na Trdino in Levca, v katerem je "brez komentarja" obilno citiral nemoralna mesta iz "bajk" – tista pa, ki so mu bila "prekosmata", je obzirno prevedel v latinščino. Mahnič se v duhu svoje ambiciozne kampanje proti slovenskemu liberalizmu spotakne ob številne verske bajke (Trdina pač skrbno in nabrito beleži heretične odklone od krščanske doktrine), pa denimo ob "Gorsko deklico", kjer že omenjeni odlomek o pastirčku, ki opazuje golo mladenko pri kopanju, (narobe) citira v latinščini. V latinščini med drugim navaja še pasus o abortusu iz "Zagovornikov" ter naposled sklene, da "so Trdinove bajke in povesti prava kloaka, ki se vije skozi letnike 'Ljubljanskega zvona', kloaka, v katero se zliva vse, kar se da misliti najbolj ostudnega in kosmatega – prava 'kvintesenca' mladoslovenskega liberalstva!"³⁹ Nekaj dni pozneje, 24. aprila 1889,

³⁷ Isto, 377.

³⁸ Isto, 377–380.

³⁹ Anton MAHNIČ, "Ljubljanski zvon", *Rimski katolik* 1/4, 1889., 426.

se je v *Slovincu* Levca lotil še novomeški katehet Josip Marinko, ki se je zgražal nad dejstvom, da more urednik pohujšljive revije, ki sramoti vero in duhovščino, opravljati funkcijo šolskega nadzornika. Za Levca je bila mera udarcev, ki jih je dobil tako od nemškega liberalnega kot od slovenskega klerikalnega tiska, bržkone polna. Čeprav eksplicitnih cenzurnih posegov v Trdinovem primeru pravzaprav sploh ni bilo, je zaključek zgodbe vendarle zgovoren sam po sebi: samotar izpod Gorjancev je nehal objavljati kar za štirinajst let, nadarjeni urednik Levec, izmučen od "huron-skih napadov", pa je leta 1890 dokončno opustil urejanje *Ljubljanskega zvona*.

5. POHUJŠLJIVI "HRVAŠKI SPOMINI" (1885–1887) IN KONEC SLOVANA

Natanko sredi dolgoletnih zapletov z bajkami, ki so se vlekli od objave "Kresne noči" v začetku leta 1883 do burnega epiloga v letu 1889, se je odvila tudi druga velika Trdinova afera iz tega časa. Povezana je s "Hrvaškimi spomini", ki jih je Trdina objavljala v *Slovanu* (1884–1887), liberalni reviji panslovanske orientacije, ki sta jo izdajala prominentna slovenska kulturnika in poznejša ljubljanska župana Ivan Tavčar in Ivan Hribar. Trdinov kulturnozgodovinski in narodopisni prikaz hrvaškega ljudstva v desetletju Bachovega absolutizma je izhajal skoraj dve leti, od 1. julija 1885 do 20. marca 1887, bralstvo pa ga je večinoma ugodno sprejemalo. V njem Trdina z memoarske distance treh desetletij niza pomembne podatke o etnološki, gospodarski in socialni zgodovini sosedov, primerja življenje v obeh polovicah monarhije ter izredno ostro obsodi Bachov germanizatorski režim v "črni dobi" hrvaške zgodovine.

"Spomine" v prvi osebi pripoveduje mladi učitelj, ki se na Hrvaško uradno odpravi kot državni uslužbenec, a v resnici deluje kot goreč nacionalistični misijonar. Varaždin ga po tej plati sprva razočara: gosposka je vsa ponemčena, tudi v gledališču, kazini in višji družbi nemščina "samodržno" vlada, redki rodoljubi ječijo pod "pogubnimi nameni" Bachove uprave, Varaždin pa služi kot "nemška vrata, skoz katera bi se dala najlaže napeljati germanska poplava v hrvaško kraljevino"⁴⁰. A kmalu ugotovi, da so kmetje in inteligenca povsem hrvaški, "bahata nemščina" pa je v resnici le "gosta plesnoba"⁴¹. Trdina ne prikriva antipatije do "strahovito nenravnega", "denunciantskega" režima, ki poskuša germanizirati hrvaške šole in na Hrvaško pošilja reko uradnikov, ki ne znajo hrvaščine in so celo njeni strastni sovražniki:

⁴⁰ Janez TRDINA, *Zbrano delo III*, ur. Janez Logar, Ljubljana, 1951., 11.

⁴¹ Isto, 15.

“Kdor je tako oslepel in pobudalil kakor Bach, ne da si nič dopovedati [...] Brezobzirnost, budalost in neumnost Bachove sisteme je bila tolika [...].⁴²

Z Bachovim absolutizmom se je ulegla na avstrijsko cesarstvo mrtvaška tišina in neka neopisna puščoba, ki je morila mislečemu človeku duh in truplo“.⁴³

Najbolje se Trdina počuti med družčino rodoljubov, ki se skriva pred vohuni, konspirativno napija slovanstvu in tuhta, kako bi povrnila hrvaški značaj Slavoniji, preplavljeni s tujimi priseljenci. Zagovarja množično agitacijo med ljudmi in pohrvačenje vseh, tudi pravoslavcev in Judov. V tem spopadu za ozemlje prav pridejo tudi Slovenci: “Vsak delaven Slovenec, ki pride na Hrvaško, zagradi pot Nemcu, zasede mesto, kamor bi se posadil brez njega kak inorodec, najbrž nevarni Nемец“.⁴⁴

V “Spominih” kar mrgoli politično nekorektnih izjav, ki nekaj desetletij prej bržkone sploh ne bi mogle nekaznovano iziti v avstrijskem tisku.⁴⁵ V tem pogledu je presenetljivo, da afere s “Hrvaškimi spomini” ni sprožil Trdinov nacionalizem, pa tudi ne njegova izrazito protivojna drža. Memoari so v *Slovanu* mirno in uspešno izhajali že več kot leto dni, ko se je začelo zapletati na področju (spolne) morale. Konec leta 1886 so se namreč začele pojavljati prve Trdinove opazke o spolnosti pri Hrvatih, kjer Trdina sosede denimo pohvali, češ da je pri njih mnogo manj “pankrto”⁴⁶, ki jih na Kranjskem kar mrgoli, poleg tega pa “se na Hrvaškem še ni ukoreninila ostudna navada, da bi hodili fantje vasovat k dekletom pod okna ali celo v spalnice“.⁴⁶ Leta 1887 je začel Trdina še več pisati o spolnosti, denimo v zvezi z zadrugami, o čemer v tretji številki 1887 zapiše tole:

“O zanimivih zadrugah pomenkoval sem se dostikrat z gospodo in s seljaki. Večini duhovščine niso ugajale. Nekateri so mi dejali, da olajšujejo prešuštvovanje. Po kaki veliki pijači primerilo se je baje marsikdaj, da se je pregrešil brat s svastjo in celó tast s snaho svojo“.⁴⁷

V naslednji številki so bralci *Slovana* lahko izvedeli, da je spolna morala preprostega ljudstva na Hrvaškem višja kot na Kranjskem:

⁴² Isto, 50.

⁴³ Isto, 91.

⁴⁴ Isto, 167.

⁴⁵ O tem, kako so se s tiskovnimi pravdami pred tem soočali Einspieler, Vilhar, Levstik, Alešovec in drugi, prim. Marijan DOVIĆ, “Slovenski literati in cesarska cenzura”, *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*, ur. Luka Vidmar, Ljubljana, 2020., 264–273.

⁴⁶ J. TRDINA, *Zbrano delo III*, 132.

⁴⁷ Isto, 179.

“Nezakonskih otrok rodilo se je petkrat manj nego po razmeri na Dolenjskem. Znanci imenovali so mi župnije, v katerih se po več let ni krstil noben pankrt. Vrtnar Janez trdil je o tem resnico in povedal nam je tudi nekoliko razlogov. Na Hrvaškem fantje niso hodili vasovat sobotne večere in ob nedeljah niso se vlačili z ljubicami po krčmah in vinskih hramih. [...] Blodniki in blodnice bili so izobčeni iz vsake poštene družbe. Nравnost čuvalo je javno mnenje, ki je najboljši varuh na svetu“.⁴⁸

Izvedeli so lahko še, da so poleg plemičev in meščanov pokvarjeni tudi fantje, ki se vrnejo iz vojaščine, zlasti lahkožive pa so Slavonke:

“Gosposki pohotniki jih [kmečkih deklet, op. MD] ne zalezujejo tako neprestano kakor njih slovenske vrstnice. Plen love si v mestih in med Kranjicami in tujkami. [...] Fantje, ki služijo v vojaki, izgube ves sram. Vrnivši se domov, obetajo vsem dekletom ženitev in zavedo vsako, ki jim verjame, potem pa jo zapuste in se tožni revi celo rogajo. Neka prevarjena sirota vžgala je brezvestnemu ljubovniku hišo, zadavila dete, sama pa skočila v Savo in se utopila. Ko sem vprašal nekoje varaždinske “leve“, kakovega srca so kmetiške Hrvatice, zatrdili so mi s strokovnjaško zavestjo in uverjeni o svoji nezmotljivosti, da se daje ujeti vsaka provincijalka *pred* poroko, vsaka graničarka po poroki, lahkoživna Slavonka pa brez izimka in razločka pred zakonom in v zakonu“.⁴⁹

V peti številki je sledil tudi pozneje problematični odlomek o katastrofalni spolni morali v Slavoniji:

“V tem delu hrvaškega kraljestva so bile spolne in z njimi združene porodne razmere jako žalostne že 1855. l. [...] [T]amošnja gosposka mladina ljubi samo takove igre, kojih se udeležujeta oba spola in katere nakladajo za kazen ali nagrado če ne več, vsaj en – poljubeč. Gospodične in gospodiči ližejo se neprenehoma kdaj celo vpričo neznanih tujcev. Nič boljši niso bili tu pa tam kmetiški mladeniči in mladenke. Pohajali so najrajši zabave, ki so se vršile zvečer in ponoči. Dostikrat se je “naključilo“, da je ugasnila luč. Nikomur se ni mudilo, da bi jo bil prècej zopet vžgal, kajti se je znal mladi rod tako prijetno dobrovoljiti v temi, da ni pogrešil nič svetlobe. Često sem čul, da nekateri slavonski graščaki postrezajo dragim svojim gostom ne le z izbornimi jedmi in pijačami, ampak tudi z lepimi dekleti! [...] Razuzdanost bila je strmoglavila in pogoltnila v svoj vrtinec vse stanove“.⁵⁰

⁴⁸ Isto, 180.

⁴⁹ Isto, 181.

⁵⁰ Isto, 190–191.

Sodu je naposled izbila dno šesta številka, ki je izšla 20. marca 1887. Trdina tu poroča, da so mnoga slavonska dekleta "strašno nesrečna", če si ne morejo dobiti ljubimca, in da si kar sama odpravljajo nezaželeno nosečnost:

"Ako pa jih ljubezen zavede, da zanosijo, ne zdi se jim to nikaka posebna nezgoda in sramota. Zateko se h kaki ciganki ali ini "zvedenki", koja jih reši nadloge za majhne denarje. Marsikatera pa si pomaga neki kar sama, dobivši na polju tistega spačka, ki mu pravijo Dolenjci "vranji kljun" [...] Še veliko bolj pa slove in se iščejo v ta namen jagode nekega drevesa ali grma [...] Zdravniki in naravoslovci ga zovo po latinsko jun. sab. [juniperus sabinus, op. MD]. Doktor Josip mi je zatrdil, da so prodajali strupe, ki odpravljajo nezreli zarod, celo nekateri brezvestni lekarničarji!"⁵¹

Trdina tu seveda ni obscen, temveč moralističen: ker se Slavonci otepajo naraščaja, dežela drvi v demografsko katastrofo. Najslabše so razmere na obmejnih območjih, kjer moralo dodatno spodjeda prisotnost vojske: "Brez zapreke širila sta se blodnost in prešuštvojanje. Marsikatero deklo izgubilo je ves sram, z malo-pridnostjo svojo hvalilo se je javno in osmehovalo vsako vrstnico, koja si je ohranila deviški venec"⁵² Med razlogi, da je približno desetina Slavoncev moralno tako "spačena" in razuzdana, da njihovih "jako silnih in ostudnih grehov" rahločutni pripovedovalec sploh ne želi imenovati, Trdina omenja "poživinjene" Turke, "azijske divjake", ki so v deželo zatrosili "sodonsko grdobu"⁵³ Ni jasno, kam natančno s tem meri (homoseksualnost?), a za moralni propad vsekakor okrivi Neslovonove – slavonske Madžare in Nemce. Podobno kot današnji desničarski nacionalisti Trdina širi demografsko paniko: domače prebivalstvo odmira, medtem pa v "nove in stare praznine vro in se gneto od vseh strani tujci, sosebno Nemci in Madžari. Ta izprememba se vrši tako naglo, da groza izpreletava rodoljuba"⁵⁴ V izogib katastrofi Trdina predlaga obsežno preseljevanje iz prenapolnjenega Zagorja, Primorja, Dalmacije in Like.

Ne more torej biti bolj očitno, da Trdine pri pisanju memoarov niso vodile "kosmate" strasti. Nasprotno, motivirali so jih nacionalizem, šovinizem in moralizem. Kljub temu so se nekaterim ti zapisi zdeli skrajno pohujšljivi: 26. marca 1887, nekaj dni po izidu šeste številke *Slovana*, se je v katoliškem *Slovencu* pod psevdonimom Resnicki pojavil piker komentar, ki je Hribarja in Tavčarja zbdel na zelo osebni ravni: Ali izdajatelja lahko mirno dovolita, da Hribarjeva "gospoja" in njena mladež ter Tavčarjeva "nežna nevestica" berejo spomine, ki "mnogo pohujšujejo"

⁵¹ Isto, 191–192.

⁵² Isto, 192.

⁵³ Isto, 193.

⁵⁴ Isto, 194.

– še mnogo bolj kot Trdinove bajke?⁵⁶ Josip Marn, ki se je skrival pod psevdonimom Resnicki, je v notici kritično apostrofiral tudi duhovnike, ki podpirajo takšno revijo. Hribar in Tavčar sta se drobnega, a dobro merjenega napada močno ustrašila in v *Slovenecu* dva dni pozneje, 28. marca, objavila izjavo v presenetljivo skesanem tonu: “Podpisana lastnika 'Slovana' obžalujeva iskreno, da so se v 6. številki 'Slovanovej' priobčile brez najine vednosti nekatere spodtekljive stvari. Ob jednom izjavljava, da bodeva po vsej pravici žaljenemu javnemu mnenju dala ono zadoščenje, katero jedino zamore spraviti madež z lista, ustanovljenega z najboljšimi namerami”.⁵⁶ Najprej sta razmišljala celo o ukinitvi, a sta se pozneje nekoliko zbrala in se odločila, da lista ne bosta ustavila – krivdo za “incident” pa sta v celoti prevalila na urednika Antona Trstenjaka.⁵⁷

Kot je razvidno iz notice v naslednji številki *Slovana*, sta se Hribar in Tavčar odpovedala prvotni zamisli, da bi revijo ukinita. Še več, Trdinovi spomini naj bi, seveda odtlej očiščeni neprimernosti, izhajali še naprej – konec koncev so bili pri bralcih zelo priljubljeni in povsem skladni s proslovansko usmeritvijo revije. Ivan Hribar je tako Trdini že 5. aprila pisal, da mu ne zameri iskrenosti, pač pa zameri Trstenjaku, “ki je dobro vedel, koliko gimnazijskih dijakov, učiteljskih pripravnikov in pripravnic si je naročilo list. Da to ni berilo za vse tu navedeno čitateljstvo, priznali mi bodete sami in priznali ste že, pišoč, da ne pišete 'hrvaških spominov' niti za nežno mladino, niti za trepetajoče neveste”.⁵⁸

Toda užaljeni Trdina se je, kot priča njegovo pismo Levcu, odločil pretrgati stike s Slovanom in delati le še za *Ljubljanski zvon*: “S Slovanom poslovil sem se menda za vekomaj”; poudaril je, da ne želi polemizirati z zlobnimi farizeji in njihovima “najnovejšima dvema lakajema”, ker se mu to zdi dolgočasno in jalovo: “Kdor ima kaj razuma in poštenja, ne bo našel v spisih mojih nič pohujšljivega, z voli in lopovi pa se ni vredno pričkat”.⁵⁹ Končni rezultat afere je torej bil, da so “Hrvaški spomini” nehali izhajati in medias res, brez slehernega pojasnila bralcem. Tudi urednik Anton Trstenjak kot grešni kozel ni mogel ohraniti svojega položaja: svoj odstop z mesta urednika je objavil v trinajsti številki. S koncem istega leta je *Slovan* za vselej ugasnil – kot sta pojasnila izdajatelj, zaradi previsokih stroškov in dolga.

Trdina je v svoja žanrsko izmuzljiva literarna besedila, ki so pristala v središču odmevnih slovenskih kulturnih “ afer ” v začetku petdesetih in sredi osemdesetih

⁵⁶ Ivan HRIBAR in Ivan TAVČAR, “Poslano”. *Slovenec* 15/69. 1887., 4.

⁵⁷ O velikem škandalu prim. zlasti Logarjeve opombe v TRDINA, *Zbrano delo III*, 577–584.

⁵⁸ Isto, 582.

⁵⁹ Isto, 582.

let 19. stoletja, trdno vpletel svoje estetske vrednote, a tudi svoja protifevdalna, protiklerikalna in nacionalistična stališča. Ker je bil v tem pogledu nenavadno radikalni, je s svojim pisanjem razburil številne sodobnike: najprej staroslovenske veljake Bleiweisovega kroga, pozneje pa zlasti plemstvo, kranjske Nemce, nemškutarje ter moraliste in klerikalce. K temu je dodatno prispevalo dejstvo, da Trdinova kritika ni ostajala splošno načelna, temveč je v literarni preobleki napadala neposredno, *ad hominem*. Trdina je brez zadržka defamiral najbolj ugledne osebnosti, zato so bile težave neizogibne. Če izvzamemo domnevno cenzuro "Pripovedke o zlati hruški" in omejitve dostopa dijakom do branja *Ljubljanskega zvona*, eksplicitne cenzure sicer Trdinovi teksti niso bili deležni. Kljub temu so bili nasledki obeh afer še kako pomenljivi. Po prvem pretresu je Trdina kot mladi pisatelj skoraj povsem obmolnil za dolga tri desetletja, drugi pretres, po katerem je Trdina ravno tako odložil pero, pa je pomembno pripomogel k odstopu *Zvonovega* urednika Frana Levca in h koncu izhajanja liberalnega *Slovana*.

LITERATURA

- 1/ Marijan DOVIČ (ur.), *Janez Trdina med zgodovino, literaturo in narodopisjem*. Novo mesto, Ljubljana: Založba Goga in ZRC SAZU, 2005.
- 2/ Marijan DOVIČ, "Prešeren po Prešernu: kanonizacija nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika". Ljubljana: LUD Literatura, 2017.
- 3/ Marijan DOVIČ, "Slovenski literati in cesarska cenzura: izbrani primeri iz dolgega 19. stoletja". *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ur. Luka VIDMAR. Ljubljana: Založba ZRC, 2020. 243–286.
- 4/ Ivan GRAFENAUER, *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva II*. Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1911.
- 5/ Ivan HRIBAR, in Ivan TAVČAR, Poslano. *Slovenec* 15, št. 69. 28. marec 1887. 4.
- 6/ Janez LOGAR, Trdina, Janez (1830–1905). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi719555/#slovenski-biografski-leksikon> (13. september 2022).
- 7/ Anton MAHNIČ, Ljubljanski zvon. *Rimski katolik* 1, št. 4, 1889. 424–426.
- 8/ Jože POGAČNIK, *Zgodovina slovenskega slovstva 3: Klasika in romantika*. Maribor: Obzorja, 1969.
- 9/ RESNICKI [Josip MARN], Poslano. *Slovenec* 15, št. 68, 26. marec 1887. 4.
- 10/ Anton SLODNJAK, *Slovensko slovstvo*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1968.
- 11/ Janez TRDINA, Verske bajke na Dolenjskem. *Ljubljanski zvon* 1, št. 5, 1881. 286–293.
- 12/ Janez TRDINA, *Zbrano delo II*, ur. Janez Logar. Ljubljana: DZS, 1948.
- 13/ Janez TRDINA, *Zbrano delo III*, ur. Janez Logar. Ljubljana: DZS, 1951.

14/ Janez TRDINA, *Zbrano delo IV*, ur. Janez Logar. Ljubljana: DZS, 1952.

15/ Janez TRDINA, *Zbrano delo VI*, ur. Janez Logar. Ljubljana: DZS, 1954.

16/ Janez TRDINA, *Zbrano delo VII*, ur. Janez Logar. Ljubljana: DZS, 1955.

SUMMARY

SOFT CENSORSHIP OF HARD TEXTS: FROM TRDINA'S SATIRICAL "PEARS" TO NATIONALIST "FABLES"

Janez Trdina (1830–1905) is one of the most remarkable figures of Slovenian literature in the second half of the nineteenth century. His eclectic concept of literature, quarrelsome character, and radical political views—republicanism, anti-clericalism, and above all (Slavic) nationalism—led to constant conflicts that were detrimental to his teaching and writing career. The two episodes in which Trdina most troubled the Slovenian public were more than thirty years apart. The first was in 1850 and 1851, when Trdina, still a student in Vienna, published "The Tale of the Golden Pear" and "The Assessment of Slovenian Poets", thoroughly shaking the cultural elite of the so-called old-Slovenians. The second followed in the 1880s, when the retired high school professor published "Fables and Tales of the Gorjanci" and "Croatian Memoirs" in the literary journals of Ljubljana.

With his literary texts, which transcended genres and into which he wove his socially critical views, Trdina irritated many contemporaries: first the old-Slovenian notables from the circle of Janez Bleiweis, later above all the nobility, the Krainer Germans with their Slovenian allies, moralists and clerics. Trdina's criticism did not remain on the abstract or principled level, but attacked directly, *ad hominem* (albeit in literary disguise): Trdina defamed the most prominent personalities without hesitation, and problems were imminent. If one disregards the ban on *Ljubljanski zvon* for students, Trdina's texts were not subject to explicit censorship—but they were nevertheless affected by repressive mechanisms that can be described as soft censorship. After the first affair, Trdina remained virtually silent as a writer for three decades, while the second affair contributed decisively to the resignation of Fran Levec, the editor of *Ljubljanski zvon*, and the discontinuation of the liberal journal *Slovan*.

Key Words: Slovenian literature; Janez Trdina; censorship; "Bajke in povesti o Gorjancih" (Fables and Tales of the Gorjanci); "Hrvaški spomini" (Croatian Memoirs).

SAŽETAK

MEKA CENZURA TVRDIH TEKSTOVA: OD TRDINOVIH SATIRIČNIH „KRUŠAKA“ DO NACIONALISTIČKIH „BAJKI“

Janez Trdina (1830.–1905.) jedna je od najsamostalnijih ličnosti slovenske književnosti druge polovice 19. stoljeća. Njegov eklektičan koncept književnosti, svadljivi karakter i radikalni politički stavovi – republikanizam, antiklerikalizam i posebno (slavenski) nacionalizam – vodili su ga u stalne sukobe, pogubne za njegovu profesorsku i spisateljsku karijeru. Dvije afere u kojima je Trdina najviše uzburkao slovenski javni prostor dogodile su se u razmaku od trideset godina. Prva se dogodila godine 1850. i 1851., kada je Trdina objavio “Pripovjetku o zlatnoj kruški” i “Pretnes slovenskih pjesnika” i njima temeljito potresao staroslovensku kulturnu elitu. Druga, mnogo veća, uslijedila je osamdesetih godina 19. stoljeća, kada je umirovljeni gimnazijski profesor u ljubljanskim literarnim časopisima objavljivao “Bajke i pripovijetke o Gorjancima” i “Hrvatske uspomene”.

Svojim žanrovski teško uhvatljivim književnim tekstovima, u koje je upletao svoje društveno-kritičke stavove, Trdina je ljutio mnoge suvremenike: najprije staroslovenske uglednike Bleiweisova kruga, a kasnije osobito plemstvo, kranjske Nijemce i “nemškutare”, moraliste i klerikalce. Tome je dodatno pridonijela činjenica da Trdinova kritika nije ostala općenito načelna, nego je napadala izravno, *ad hominem* (iako u literarnom ruhu): Trdina je bez zadržke difamirao i najuglednije ličnosti. Ako izuzmemo zabranu čitanja *Ljubljanskog zvona* za studente, Trdinovi tekstovi nisu bili podvrgnuti eksplicitnoj cenzuri – ali su ipak bili pokrenuti mehanizmi ušutkavanja koji se mogu nazvati mekom cenzurom. Nakon prve afere, Trdina je prestao objavljivati za puna tri desetljeća, dok je druga presudno pridonijela ostavci Zvonova urednika Frana Levca i prestanku izlaženja liberalnog *Slovana*.

Ključne riječi: slovenska književnost; Janez Trdina; cenzura; „Bajke i pripovijetke o Gorjancima“; “Hrvatske uspomene”.